

L'OBSTETRÍCIA I LA GINECOLOGIA A L'HOLOCAUST. LA PRESENCIA CATALANA

CASTELO-BRANCO, Camil; LEJÁRCEGUI, José A.

 <https://orcid.org/0000-0002-9860-8318>

 <https://orcid.org/0009-0007-3509-0949>

Hospital Clínic de Barcelona-Universitat de Barcelona (UB). Barcelona (Barcelonès).
castelobranco@ub.edu; jalejarcegui@ub.edu

Rebut: 4 de setembre de 2024

Acceptat: 9 d'octubre de 2024

PARAULES CLAU:

- *Segona Guerra Mundial*
- *Tercer Reich*
- *Camps d'extermini*
- *Dones presoneres*
- *Obstetrícia i ginecologia*

PALABRAS CLAVE:

- *Segunda Guerra Mundial*
- *Tercer Reich*
- *Campos de exterminio*
- *Mujeres prisioneras*
- *Obstetricia y ginecología*

KEYWORDS:

- *Second World War*
- *Third Reich*
- *Extermination camps*
- *Women prisoners*
- *Obstetrics and gynaecology*

RESUM: Durant el nazisme es va implementar la connexió entre antisemitisme, racisme i sexisme. Els metges adscrits al règim, d'acord amb l'ideari de preservació de la puresa racial, van utilitzar els avortaments com una eina per acomplir el desideràtum de l'estat d'executar un programa genocida. En l'àmbit ginecològic els estudis eren patrocinats, bé pel règim per raons ideològiques o militars, bé com a fruit de l'interès científic d'un metge concret.

LA OBSTETRÍCIA Y LA GINECOLOGÍA EN EL HOLOCAUSTO. LA PRESENCIA CATALANA. RESUMEN: Durante el nazismo se estableció una relación entre antisemitismo, racismo y sexismo. Los médicos adscritos al régimen, de acuerdo con el ideario de preservación de la pureza racial, utilizaron los abortos como un medio para seguir la directriz oficial de un programa genocida. En el campo de la ginecología los estudios era patrocinados por el régimen por motivos ideológicos o militares; otros por el interés científico de algunos médicos.

OBSTETRICS AND GYNAECOLOGY IN THE HOLOCAUST. THE CATALAN PRESENCE. ABSTRACT: During Nazism, a relationship was established between anti-Semitism, racism and sexism. The doctors attached to the regime, in accordance with the ideario of preserving racial purity, used abortions as a means of following the official guideline of a genocidal program. In the field of gynaecology, studies were sponsored by the regime for ideological or military reasons, others for the scientific interest of some doctors.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CASTELO-BRANCO, Camil; LEJÁRCEGUI, José A. "L'obstetrícia i la ginecologia a l'Holocaust. La presència catalana". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2025; 83: 135-160. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2025.83.6>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Camil Castelo-Branco; José A. Lejárcegui, 2025

DOI:10.1344/gimbernat2025.83.6

INTRODUCCIÓ

Durant la Segona Guerra Mundial es van cometre terribles crims contra la humanitat. L'assassinat de més d'1,5 milions de nens jueus i d'altres ètnies va ser considerat raonable pels nazis, per evitar "... *Els venjadors, que en forma de fills, creixen i s'enfronten als nostres fills i nets...*". L'extermini es va dur a terme primer amb una política d'avortaments i va seguir amb infanticidi immediatament després del part. El nazisme va implementar la connexió entre antisemitisme, racisme i sexisme. Les dones que eren biològicament aptes de tenir fills van ser assignades com a membres d'un grup superior o inferior, seleccionat racialment. De la mateixa manera que els nazis van intentar persuadir les dones alemanyes que cap deure no era més important que tenir fills per al Tercer Reich, també van insistir que la maternitat jueva, considerada una població inferior, havia de ser erradicada per sempre. El sexisme nazi estava irrevocablement entrellaçat amb el racisme, i totes les dones estaven sotmeses a una doble política: la de suport o la d'extermini.

En l'àmbit ginecològic, la majoria dels estudis mèdics que es van dur a terme es podrien classificar en dues categories bàsiques: els patrocinats pel règim per raons ideològiques o militars específiques, i els que reflecteixen el suposat interès científic d'un metge determinat.

Aquesta revisió històrica analitza com els metges, ja fos com a professionals lliures, ja fos per mitjà de presoners en camps de concentració i extermini, van interactuar amb el règim nazi i les seves polítiques racials.

L'OBSTETRÍCIA

Eugenèsia

Els metges vinculats al nazisme, d'acord amb els seus paradigmes, van realitzar avortaments com a part de l'aspiració de l'Estat, en el marc d'un programa genocida per preservar la puresa racial. L'avortament va ser utilitzat com a arma de destrucció massiva a mans dels metges, que suposadament havien estat formats per guarir, però havien de complir sense discussió el programa polític del moment. D'altra banda, també es va produir aquí una paradoxa mèdica: amb la intenció de salvar vides, alguns metges jueus practicaven avortaments entre la seva comunitat.¹

La doctrina nazi de la higiene racial es basava en el darwinisme social. Els nazis van afirmar que la caiguda de la nació era la conseqüència d'un debilitament del patrimoni genètic. Per tant, les polítiques sobre l'avortament i l'embaràs eren només un dels mètodes dissenyats per assegurar l'aniquilació d'allò que els nazis consideraven un “estoc genètic més pobre”. Aquest paradigma biomèdic va proporcionar la base teòrica per permetre als metges passar del principi de no maleficència a matar en nom de l'estat.² Els programes d'assassinats en massa van començar quan la medicina oficial va declarar que la vida humana tenia un valor diferencial i la raça es va convertir en un símil de la malaltia.³

Des del principi, els polítics nazis van utilitzar la medicina per promoure l'*eugenèsia positiva* i fomentar el naixement entre les dones alemanyes basant-se en afirmacions com “*l'estoc d'ovaris de la nació és un recurs nacional i la propietat del mateix és de l'estat alemany*”.⁴ Per tant, en oposició a la política d'avortament per a les dones jueves, també es va restringir severament l'accés al control de la natalitat per a les dones alemanyes en totes les seves formes i només es permetien avortaments si la vida de la mare alemanya estava en perill.⁵ En conseqüència, la comunitat mèdica alemanya, en línia amb el nazisme, va encoratjar les dones germàniques a donar a llum tants fills com fos possible.

L'esquema nazi assenyalava les dones jueves i altres de descendència inferior perquè eren les úniques que en última instància podien assegurar la continuïtat de la vida considerada no merescuda. Els nazis van prohibir l'avortament entre les dones alemanyes per preservar la *vida sana* alemanya no nascuda, però van permetre, fins i tot van encoratjar, la destrucció de les no alemanyes i les malformacions congènites o malalties hereditàries; en aquests darrers casos els avortaments es van forçar en interès de la higiene racial.

A la localitat de Ravensbrück, a noranta quilòmetres de Berlín, van fer construir el 1939 l'únic camp de concentració destinat exclusivament a dones. En total, unes 132.000 dones procedents de quaranta països van patir-hi humiliacions i atrocitats diverses. Aquestes presoneres no eren persones, sinó mers números d'identificació, agrupats segons els delictes atribuïts: ser jueves, gitanes, lesbianes, testimonis de Jehovà, delinqüents comunes o preses polítiques, entre les quals un grup de quatre-centes espanyoles. A “*Noche y niebla en los campos nazis*” de Mónica G. Álvarez (2021) apareixen dones excepcionals com Olvido Fanjul Camín, Elisa Garrido Gracia, Neus Català Pallejà, Braulia Cánovas Mulero, Alfonsina Bueno Vela, Elisa Ricol López, Constanza Martínez Prieto, Mercedes Núñez Targa, Conxita Grangé Beleta, Lola García Echevarrieta i Violeta Friedman.⁶ Tot el llistat de persones recloses està avui dia disponible al Banc de la Memòria Democràtica de la Generalitat de Catalunya.

El 1933, amb l'aprovació de la Llei de Prevenció de Malalties Hereditàries, va aparèixer en escena l'esterilització eugenèsica i un any més tard es va aprovar una llei que permetia l'avortament d'embarassos defectuosos en el context de la higiene racial.⁷ Els líders nazis van controlar els centres mèdics de salut sexual, eugenèsia i assessorament sobre l'embaràs per utilitzar els seus registres amb l'objectiu d'esterilitzar certes persones. En aquest sentit, havien establert tribunals eugenèsics la funció dels quals era decidir qui era apte i qui no per reproduir-se. Durant els anys anteriors a l'esclat de la Segona Guerra Mundial, prop de 320.000 persones alemanyes amb "vides sense valor" van ser privades de la capacitat de procrear, sota els termes de la llei d'esterilització.⁸ Aquest programa va ser la porta oberta al futur assassinat massiu.

El programa d'eutanàsia als hospitals alemanys, anomenat Acció T4, es va erigir com un precedent per a l'Holocaust, ja que era un entrenament per a l'extermini massiu. Fins i tot es van crear les primeres cambres de gas, que es van habilitar als soterranis d'alguns hospitals psiquiàtrics, camuflades com sales de desinfecció.⁹ Els metges responsables de la supervisió dels procediments d'*eutanàsia* als hospitals alemanys també van ser responsables de formular criteris i implementar les primeres etapes de l'aniquilació massiva dels jueus. Com a exemple paradigmàtic, Irmfried Eberl (1910-1948), psiquiatre austríac i director mèdic dels instituts d'eutanàsia de Brandenburg, va ser el primer comandant del camp d'extermini de Treblinka (Figura 1).¹⁰

Figura 1. Irmfried Eberl. (Font: http://www.whale.to/b/irmfried_eberl.html).

La comunitat mèdica alemanya va adoptar aquestes teories racistes i discriminatòries i va procedir a l'execució d'una política d'esterilitzacions, avortaments i assassinats, sota el pretext que la legalitat evitava dilemes ètics i mèdics. No es va sol·licitar el consentiment mèdic, per innecessari, i la privacitat de la interacció metge-pacient es va ometre sistemàticament. No hi va haver cap debat ètic o moral crític sobre aquest tema.

Embaràs, part i avortament

La posició nazi sobre l'embaràs, el part i l'avortament estava òbviament subjugada a la solució final del problema jueu i, una vegada més, la professió mèdica hi estava inevitablement involucrada. En el període comprès entre 1942 i 1943 els nazis van prohibir tots els naixements als guetos, amb la consegüent obligació de l'avortament. El càstig per donar a llum era la mort de tota la família, com també del professional sanitari jueu implicat. En altres paraules, l'avortament es va utilitzar com a espasa d'estat, però l'espasa es va posar en mans de professionals sanitaris presoners jueus. Segons els principis jueus i l'ètica de la professió mèdica de l'època, l'avortament només seria acceptable si hi hagués una amenaça directa per a la vida de la dona embarassada. Així, els metges jueus dels guetos i camps es van enfrontar a dilemes individuals i professionals quan van ser reclamats per dur a terme aquests procediments. Les eleccions entre, d'una banda, una acció aberrant en el context de l'època com realitzar un avortament i, de l'altra, provocar la mort de la mare si no es practicava, eren situacions imposades que no eren el resultat d'una elecció lliure i pròpia.¹¹

Els primers testimonis mèdics de la postguerra van ser donats per metges que havien estat presents al camp de concentració d'Auschwitz-Birkenau. Els testimonis clau per comprendre la realitat dels camps van ser els de Gisella Perl, Olga Lengyel, Lucie Aldsberger i Miklos Nyiszly.¹² Interessant també és el testimoni de Neus Català (1915-2019), infermera catalana empresonada al camp de concentració de Ravensbrück, qui explica que les dones embarassades en els camps d'extermini tenien poques o cap esperança de supervivència. Els nounats eren exterminats automàticament ofegant-los o colpejant-los fins a la mort. Les mares agonitzaven per les males condicions higièniques del part o embogien d'impotència en presenciar aquests assassinats.¹³ De la mateixa manera, Olga Lengyel (1908-2001) al seu llibre *A Woman Survivor's True Story of Auschwitz* es refereix al fet que les dones embarassades jueves van ser considerades una seriosa amenaça per a les teories nazis sobre raça i ètnia, ja que eren capaces d'engendrar noves generacions de

Figura 2. Dones embarassades a Auschwitz. (Font: <https://www.enlacejudio.com/2018/08/27/la-increible-historia-de-la-mujer-que-practico-cientos-de-abortos-para-salvar-a-mujeres-judias-de-los-nazis/>).

Figura 3. La ginecòloga Gisella Perl, sobrevivent d'Auschwitz, va ajudar altres dones a preservar la vida en interrompre les seves gestacions. (Font: Wikipedia).

jueus i que, per aquesta raó, quan arribaven als camps d'extermini eren enviades directament a la mort immediata.¹⁴ Des d'aquesta perspectiva, l'única manera que tenia la mare d'escapar de la condemna a mort era mitjançant l'ocultació de l'embaràs, seguit d'un avortament secret o l'asfíxia del nounat, per salvar la pròpia vida.

Un altre testimoni impactant dels horrors de l'Holocaust és el ofert per Gisella Perl (1907-1988) al seu llibre *I Was a Doctor at Auschwitz*. Perl recorda el dia de 1944 en què, mentre estava treballant prop del crematori, va descobrir l'horrible farsa feta pels oficials de les SS quan es dirigien a les dones jueves demanant-los que les embarassades fessin un pas endavant, promentent una ració doble de pa i llet en un lloc reservat per a les futures mares... el crematori. Tal com deia Giselle Perl, "El crim més gran que es podia cometre a Auschwitz era estar embarassada". Malgrat les seves creences professionals i religioses, va haver de practicar avortaments en condicions insalubres, sense instruments mèdics ni anestèsia. A la caserna de dones d'Auschwitz la doctora Perl es va enfrontar al dilema d'haver d'eliminar innumbrables fetus amb l'esperança que les mares sobrevisquessin, ja que si no ho hagués fet, tant les mares com els fills haurien perdut la vida.¹⁵ Aquests relats de Perl sobre els esdeveniments al camp d'Auschwitz eren pràcticament idèntics en tots els detalls al testimoni judicial de la doctora Olga Sulima, una metgessa de la Unió Soviètica reclusa d'Auschwitz, segons l'historiador Bernard Braxton.¹⁶ Malgrat la controvèrsia, Perl li va salvar la vida i possiblement a centenars de dones (Figures 2 i 3).¹⁷

En contrast amb el col·laboracionisme de Perl, i accentuant el debat, sorgeix la figura de Stanisława Leszczyńska (1896-1974), anomenada la llevadora d'Auschwitz, que amb el seu lema "*No, ni ara ni mai*", es va enfrontar a Joseph Mengele quan li va ordenar eutanasiar els nounats. Anys més tard, va descriure com va posar la seva vida en risc per salvar els nounats en un document anomenat "*Raport polonej z Oswiecimia*" (*Informe d'una llevadora d'Auschwitz*). En aquest manuscrit esmenta la trobada amb Mengele. En els aproximadament tres mil parts als quals va assistir, més de dos mil cinc-cents nounats van morir, uns quants centenars d'altres amb ulls blaus van ser enviats a orfenats per ser adoctrinats i només trenta nadons van sobreviure a cura de les respectives mares.¹⁸⁻²⁰ Estretament relacionada amb la història de Stanisława Leszczyńska, Ruth Elias (1922-2008), a la seva obra *El triomf de l'esperança*, exposa el seu testimoni personal com a dona que va donar a llum a Auschwitz. Mengele la va obligar a embenar-se els pits i li va prohibir alimentar

el nadó com a part d'un dels seus *experiments* mèdics per provar quant de temps podria sobreviure un nounat sense menjar. Elias, en el seu llibre, relata com Joseph Mengele va desenvolupar la seva pròpia prova diagnòstica d'embaràs, quan preguntava a les dones si estaven embarassades: en cas de dubte o sospita que estaven mentint, els torçava els mugrons per comprovar si ejectaven llet (Figura 4).²¹

Totes aquestes conductes i situacions relacionades en els camps d'extermini van originar una angoixa obstètrica. Moltes d'aquestes dones mai no es van recuperar de la commoció de la mort dels respectius nounats. Lucie Adelsberger va ser una metgessa jueva alemanya que va ser empresonada durant la Segona Guerra Mundial a Auschwitz i Ravensbrück, on va proporcionar atenció mèdica a altres presoners. Afirmar en el seu testimoni que moltes dones mai no es van perdonar ni a si mateixes ni als metges jueus que possessin fi a la vida dels seus fills. D'altra banda, altres supervivents van afirmar que devien les seves vides, i les dels seus fills posteriors, a aquests metges. Els metges jueus es van enfrontar, alguns d'ells com a dones i com a metges alhora, a dilemes ètics personals i professionals que calia resoldre en unes circumstàncies terribles. De resultes d'això, van patir al llarg dels anys de postguerra,²² i algunes fins i tot, com Gisella Perl, després van intentar suïcidar-se, incapaces de suportar la càrrega moral de les decisions preses en aquells temps d'horror.

Figura 4. Segona Guerra Mundial. Polònia. 27 de gener de 1945. Nens supervivents després de l'alliberament del camp de concentració alemany d'Auschwitz per part de les tropes soviètiques. (Foto: ITAR-TASS / PAP).

Cal destacar l'exemple molt especial de la Unitat d'Embaràs (Schwanger Kommando) al subcamp de Kaufering, a Dachau, on set dones famolenques i malnodrides amb embaràs evolutiu no varen amagat el seu secret. Sorprenentment, no les van matar. En lloc d'això, van ser allotjades en una caserna i alimentades per un "kapo" jueu a càrrec de la cuina. El "kapo" va reclutar un obstetre jueu, el doctor Erno Vadasz, presoner del camp d'homes, per assistir els parts dels nadons. L'heroisme de les mares es complementava amb l'heroisme del metge, que seria recordat per les seves paraules: *"molts nens jueus han estat assassinats, aquests han de sobreviure"*. L'últim nadó que va donar a llum va néixer l'endemà de la demolició del crematori, el 29 d'abril de 1945. En total, l'exèrcit alliberador nord-americà va trobar set mares en condicions satisfactòries. Després de l'alliberament, Vadasz es va assabentar que tota la seva família havia estat assassinada. Vadasz mai no va ser recompensat ni reconegut per l'assistència prestada a les mares i per ajudar a mantenir la vida dels nounats. La història anecdòtica, proporcionada per Geza Harsanyi, suggereix que Vadasz va rebre documents falsos per abandonar el campament, acompanyat d'una infermera supervisora. Això és probable, potser com a recompensa per tractar amb èxit l'esposa del comandant, però continua sense ser verificat, ja que és poc probable que fos registrat al diari del camp.²³

Recordar els metges perseguits és un capítol especialment sensible de la història jueva. Aquest tema s'ha esmentat repetidament en revistes mèdiques israelianes, ja que es van descobrir registres històrics que mostraven que aquests metges sovint eren considerats herois i innovadors, malgrat la injustícia i la persecució que patien. Certament, Vadasz i Perl no van ser els únics metges o ginecòlegs jueus obligats a treballar dins als camps de concentració. No obstant això, la majoria dels altres metges van ser assassinats amb els seus pacients, i les seves històries mai no seran conegudes. Tant Perl com Vadasz són les dues cares de la moneda. Perl va arriscar la seva vida en moltes ocasions, perquè si la direcció del camp hagués tingut coneixement de les seves pràctiques, hauria estat enviada als crematoris o cambres de gas; tot i això, es van prendre vides de nonats per salvar vides de mares. Vadasz, en canvi, va arriscar la seva pròpia vida, en termes de salut, per ajudar les mares a donar a llum. Desnodrit i malalt, va ajudar a donar a llum nadons en circumstàncies difícils, i fins i tot va cuidar les mares per recuperar la salut. Tots dos metges van mantenir un perfil humà dins d'un món inhumà, i el seu compromís per salvar vides va continuar malgrat la pèrdua de les respectives famílies. Ambdós, en sentit contrari, van contribuir al naixement de futures generacions.

LA GINECOLOGIA

Una de les situacions més humiliants per a les dones va ser l'exhaustiu examen ginecològic realitzat en condicions insalubres. Neus Català al llibre *De la deportación y la resistencia. 50 testimonios de mujeres españolas*, relatava aquesta vergonyosa situació: “S’afaitaven els cabells; se’ls van treure els noms i se’ls va donar un número que també havien de dir en alemany. Després es feia una revisió ginecològica, on s’explorava totes les dones amb els mateixos instruments”.²⁴

En aquest apartat es descriuen aspectes relacionats amb la salut sexual de la dona i l’atenció ginecològica a la qual van ser sotmeses les internes.

Figura 5. Neus Català al camp d’extermini de Ravensbrück. 1944.
(Font: Wiquipedia).

Menstruació

Al mateix llibre, Neus Català²⁵ afegia: “A tot el meu grup li van posar una injecció per eliminar la menstruació amb l'excusa que seríem més productives. Va passar el 1944; no la vaig tornar a tenir fins al 1951” (Figura 5).

La menstruació és un dels grans temes oblidats quan pensem en l'Holocaust i amb freqüència s'ha evitat com una àrea d'investigació històrica. És un punt feble dins la recerca històrica, atès que els períodes mensuals són un punt clau de l'experiència vital de les dones. Testimonis orals i escrits de l'època fan referència al fet que les dones sentien vergonya parlant de la menstruació als camps de concentració, però al mateix temps continuaven comentant el tema, superant l'estigma. Així, Jo-Ann Owusu afirma:

*“La menstruació va afectar la vida de les dones víctimes de l'Holocaust de diverses maneres: per a moltes, la menstruació estava relacionada amb la vergonya de sagnar en públic i la incomoditat de viure-hi. Però la menstruació també va salvar algunes dones de ser agredides sexualment. Així mateix, l'amenorrea era una font d'ansietat pel dubte sobre si seria permanent i els efectes sobre la fertilitat i sobre el futur de poder tenir fills”.*²⁶

Les preses, a més de la por i la incertesa de si recuperarien la fertilitat si sobreviuen, van patir la pèrdua de la menstruació com un atac psicològic a la seva identitat femenina i imatge corporal.²⁷ En entrar al camp, a les presoneres se'ls donava roba sense forma i se'ls rapava el cap. Van perdre pes, cosa que afectà els malucs i els pits, dues àrees comunament associades a la feminitat i la imatge corporal. Tots aquests canvis van comportar que aquelles dones arribessin a qüestionar-se les seves pròpies identitats. Erna Rubinstein reflecteix aquest concepte a les seves memòries: “*Què és una dona sense llússor al cap, sense cabells? I una dona que no menstrua?*”.²⁸ Un paradigma absolut de despersonalització.

Davant d'aquest esdeveniment fisiològic, a l'època ja hi havia subministraments com compreses sanitàries dissenyades per pal·liar els “inconvenients” de la menstruació. No obstant això, l'experiència als camps de concentració no era així, perquè la menstruació resultava difícil d'amagar. La seva aparició sobtada agafava per sorpresa moltes dones, que se sentien alienades. Un obstacle addicional era la carència de compreses sanitàries i la manca d'oportunitats

per rentar-se. Trude Levi, una mestra de parvulari jueva hongaresa, va declarar: “No tenim aigua per rentar-nos, no tenim roba interior. No podem anar enlloc. Tot se’ns enganxa i, per a mi, pot ser el més inhumà de tots. En aquella època, moltes dones tenien períodes menstruals inhumans.”²⁹

La consternació fou encara més gran per la lluita per trobar draps que poguessin servir de compreses sanitàries. Julia Lentini, una noia d’ètnia gitana de disset anys, va descriure amb el seu testimoni com les dones havien d’aprendre trucs per sobreviure a la menstruació al camp de concentració: “*Agafaves la roba interior que et donaven, l’esquinçaves i en feies drapets, i guardaves aquells draps com si fossin d’or... Els esbandies una mica, els posaves sota el matalàs i els assecaves*”. Aquests draps eren valuosos en aquelles circumstàncies i, per tant, no immunes al robatori.³⁰

L’ús alternatiu d’altres materials com a compreses també va ser considerat pels presos. En aquest sentit, Gerda Weissmann (1924-2022) afirma: “*Van haver de buscar petits trossos de paper i alguns objectes similars sota els vàters*”.³¹ Aquests draps tenien la seva pròpia microeconomia. A més de poder ser robats, eren regalats, prestats i comercialitzats (Figura 6). Elizabeth Feldman de Jong (1916-2009) va relatar el valor dels draps de segona mà i la importància d’estar menstruando o no. Poc després d’arribar a Auschwitz, els seus períodes van desaparèixer; tanmateix, aquest no va ser el cas de la seva germana, que va continuar menstruando cada mes. Els experiments amb injeccions intrauterines per esterilitzar eren comuns, però si la dona estava menstruando, els metges sovint evitaven realitzar procediments, ja que consideraven que aquesta situació podia afectar els resultats. Elizabeth Feldman, una interna que, com moltes altres dones del camp, va ser cridada per a cirurgia experimental, es va posar per error la roba interior de la seva germana, que tenia la menstruació. En veure-la amb aquella roba, el metge va suspendre la cirurgia. Elizabeth es va adonar que podia utilitzar la menstruació de la seva germana per salvar-se de l’experimentació i ho va fer fins a tres vegades més a Auschwitz.³²

Ocasionalment la menstruació protegia de la violació. Lucille Eichengreen (1925-2020), una presonera jueva alemanya, va recordar a les seves memòries que durant l’empresonament en un camp satèl·lit de Neuengamme, l’hivern de 1944, va trobar un mocador i va planejar utilitzar-lo. No obstant això, li preocupava que fos castigada per posseir un objecte prohibit; per tant, va amagar el mocador entre les cames. Més tard, un guàrdia alemany va intentar violar-la, la va palpar entre les cames i va sentir el mocador. El guàrdia va exclamar: “*Bruta puta inútil! Estàs sagnant!*”. Aquesta interpretació errònia la va protegir de la violació.³³

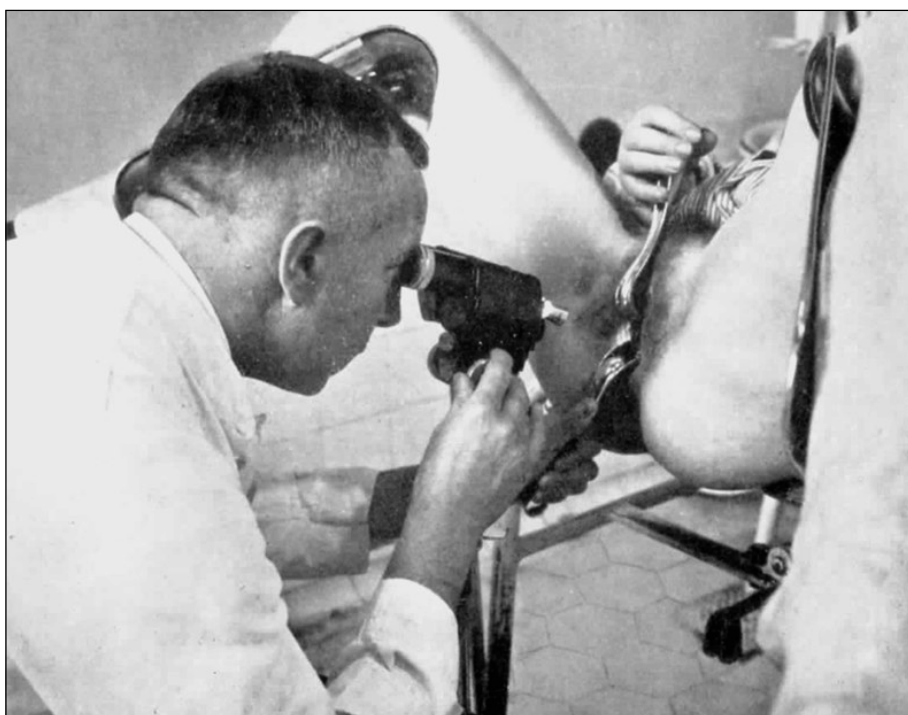
Figura 6. Dones rentant draps per a ser reutilitzats com a material d'higiene íntima.
(Font: <https://qrios.it/menstruazioni-durante-olocausto-questa-donna/1730/>).

Després de l'alliberament, la majoria de les dones que van patir amenorrea durant el confinament dels camps de concentració van començar a tornar a menstruar. El retorn de les menstruacions va ser motiu d'alegria, ja que es va convertir en un símbol de llibertat.

Malgrat aquests testimonis escrits en les memòries de presoneres, el cas és que l'amenorrea es va produir en el 94,8% de les dones durant el captiveri als camps. Només el 0,6% romanien amb els períodes més de quatre mesos després de l'internament. Un cop alliberades, totes, excepte el 8,9%, van reprendre la menstruació durant el primer any i, el més important, la fecunditat no es va veure afectada significativament per l'empresonament ni hi va haver un augment significatiu de l'avortament espontani, ni embarassos ectòpics, morts fetals o altres complicacions ginecològiques o obstètriques. Així doncs, la reclusió en els camps de concentració durant l'Holocaust va originar grans canvis emocionals i psicològics en les supervivents, canvis bruscos en la funció menstrual a curt termini i poca afectació posterior de la funció reproductiva.³⁴

Figura 7. Carl Clauberg al Bloc 10 d'Auschwitz. (Font: <https://mubi.com/es/films>).

Figura 8. Colposcòpia de Hinselmann.

(Font: Hinselmann H. Einführung in die Kolposkopie. Hamburg: Paul Hartung Verlag; 1933).

Esterilització

El 7 de juliol de 1942, Heinrich Himmler, cap de la Kriminalpolizei (Policia Criminal) i ministre de l'Interior, va encarregar als doctors Carl Clauberg i Karl Gebhart, juntament amb el principal inspector dels camps de concentració, Richard Glücks, la responsabilitat de desenvolupar el mètode més rendible per esterilitzar milions de dones jueves en el menor temps possible. Clauberg va dissenyar el Bloc 10, una secció per a procediments experimentals, on va desenvolupar un mètode d'esterilització massiva barat i eficaç, que consistia a injectar una substància càustica a través del coll uterí per bloquejar la trompa de Fal·lopi (Figura 7). Aquests experiments incloïen preferentment dones d'entre vint i quaranta anys que ja havien donat a llum. En primer lloc, s'instil·lava un líquid opac per corroborar mitjançant raigs X que no hi havia obstrucció a les trompes o anomalia prèvia. A continuació, s'injectava formalina associada a novocaïna. Aquest procediment es repetia habitualment en tres ocasions, repartides en diversos mesos, però algunes dones van requerir fins a quatre o cinc injeccions. L'objectiu era crear adherències a la cavitat uterina i que la trompa de Fal·lopi es bloquegés durant un període d'unes sis setmanes.³⁵

També es van considerar altres opcions "assequibles" per a l'esterilització massiva, inclosa la radioteràpia i la cirurgia. Les dones, en el primer cas, van rebre altes dosis de radiació als ovaris, que els van causar greus cremades i ocasionalment símptomes de peritonitis. Després de l'exposició a radioteràpia, els ovaris van ser extirpats quirúrgicament per a estudis anatòmics amb l'objectiu de determinar l'eficàcia de la radiació en la destrucció del teixit ovàric. Horst Schumann, que ja havia dirigit centres d'eutanàsia a Grafeneck i Sonnenstein, va ser el principal responsable del mètode d'esterilització per raigs X. Altres dones es van sotmetre a una esterilització quirúrgica sota anestèsia epidural. Tots aquests casos formen part dels procediments del primer judici per esterilització massiva com a part del genocidi perpetrat pel règim nazi sancionats als tribunals de Nuremberg.³⁶

Recerca oncològica

El professor Hans Hiselmann és un exemple paradigmàtic de la relació entre els metges dels camps d'extermini i la recerca mèdica a les universitats alemanyes. El cribratge massiu de lesions cervicals precanceroses per colposcòpia es va dur a terme per primera vegada el 1943 a Auschwitz per Eduard Wirths, amb la col·laboració de Helmut Wirths, el seu germà, i el professor Hans Hiselmann, tots dos de la

Universitat d'Hamburg. Si Eduard Wirths observava cap anormalitat, s'extirpava el coll uterí per a ser examinat a la recerca de lesions precursoras del càncer de coll uterí al laboratori d'Hamburg de Helmut Wirths, sota la direcció de Hinselmann.³⁷ Aquesta "joint-venture" il·lustra com de fosques eren les relacions entre els metges que van dur a terme experiments poc ètics i la investigació mèdica d'alt estatus a les universitats alemanyes. Hans Hinselmann ha de ser recordat no només com un actor clau en el desenvolupament de la colposcòpia, sinó també com un còmplice dels crims contra la humanitat. Per tant, és obligatori conèixer i recordar les tortures i atrocitats es van cometre per promoure el desenvolupament de la colposcòpia (Figura 8).³⁸

El professor Hans Hinselmann va patrocinar la primera conferència alemanya per a la colposcòpia i l'estudi de les lesions precanceroses del coll uterí i va publicar el primer article sobre colposcòpia l'octubre de 1925. D'aleshores ençà, va esdevenir una figura popular a Europa.³⁹ No obstant això, altres col·legues ginecòlegs alemanys i europeus van criticar el dispositiu el 1937 a Berlín, en afirmar que els experts podien identificar lesions sospitoses sense l'ús d'un colposcopi. Hinselmann va acusar els metges que no feien servir la colposcòpia de ser responsables de la mort de quatre-centes mil dones a tot el món cada any com a conseqüència del càncer de coll uterí. La col·laboració posterior amb Eduard Wirths es deu probablement al fet que el metge, cap de les SS a Auschwitz, va cursar ginecologia al servei de Hinselmann durant els estudis de medicina.⁴⁰

Adélaïde Hautval, una becària francesa, deportada per ajudar els jueus i assignada al bloc mèdic experimental 10 d'Auschwitz,⁴¹ creia que Helmut, que va estar a Auschwitz el 1943, i no pas Eduard Wirths, era el promotor real d'aquests experiments. El protocol de l'estudi indicava l'extirpació quirúrgica del coll uterí en dones jueves en les quals s'observessin canvis durant la colposcòpia. Adélaïde Hautval va descriure els experiments de la següent manera: "*L'objectiu de l'estudi era detectar afeccions precanceroses del coll uterí a les dones sotmeses a un examen colposcòpic. Primer s'examinava el coll uterí en el seu estat natural, i després s'aplicaven reactius especials, com l'àcid acètic i un compost de iode, fregant el coll uterí. En el cas d'un canvi en l'epiteli escatós cervical, aquest mostraria una reacció blanquinosa (coagulació) al primer reactiu. Els casos incerts s'havien de tractar com si fossin casos confirmats. Si la prova era positiva (reacció positiva a l'àcid acètic), es realitzava una amputació aïllada del cèrvix. Les mostres extirpades no s'enviaven a Munic, sinó a Hamburg-Altona, on Hans Hinselmann i Helmut Wirths les estudiaven per detectar lesions precanceroses*".⁴²

En el seu testimoni, Adélaïde Hautval va descriure l'alta freqüència del sagnat postoperatori. No van ser només les males condicions físiques dels reclusos d'Auschwitz el que facilità aquestes complicacions, sinó també les maldestres tècniques quirúrgiques dels germans Wirths. Cal destacar l'actitud de la doctora Adélaïde Hautval durant l'època nazi, en què es negà a participar en els experiments del doctor Wirths.⁴³ A cop d'ull, l'estudi pot semblar relativament inofensiu i no sembla anar en contra dels interessos de la persona afectada. El cribratge previ al càncer podria ser beneficiós per als interns. No obstant això, tots els casos incerts van ser intervinguts; per tant, això incloïa fins i tot aquells que probablement van ser negatius en l'examen. A més, el protocol incloïa l'extirpació de tot el coll uterí, quan n'hi hauria hagut prou amb una simple biòpsia de la part afectada. Per tant, es va negar a continuar participant en aquestes condicions. En el seu testimoni, Hautval relata que Wirths li va demanar explicacions per les raons per què es va negar a ajudar en les operacions i realitzar l'anestèsia, i que ella li va donar una resposta breu: "*C'est contraire à mes convictions*" (va en contra de les meves conviccions).⁴⁴ Després, va ser enviada a Birkenau i més tard a Ravensbruck. Gràcies a una combinació de sort i ajuda de presoneres comunistes alemanyes, va sobreviure.⁴⁵

Anatomia i fisiologia de la reproducció

Un altre exemple que il·lustra les connexions entre els camps d'extermini i els hospitals universitaris són els estudis realitzats pel fisiòleg i anatomista Hermann Stieve (1886-1952). El professor Stieve va investigar la relació entre l'estrès i els cicles ovàrics, endometrials i reproductius utilitzant internes de la presó de Plötzensee (Berlín). Els subjectes dels experiments de Stieve van ser dones joves executades a la presó de Plötzensee, pertanyents a la resistència alemanya (Orquestra Roja), com és el cas de Liane Berkowitz.⁴⁶ La identitat de les víctimes del període nazi es coneix ara gràcies al seguiment dels registres legals, que han permès identificar les dones que van acabar a les taules de treball dels anatomistes del règim. Liane Berkowitz va ser una de les 182 dones els cossos de les quals van ser analitzats per Hermann Stieve, que en aquell moment era un reconegut expert de la Universitat de Berlín.⁴⁷ Davant l'acusació d'haver utilitzat cossos d'activistes polítics, Stieve va declarar moltes vegades que només havia utilitzat cossos de criminals perillosos⁴⁸ i que mai no havia fet estudis sobre cossos de víctimes polítiques, sinó que els havia traslladat per a la seva incineració directa.⁴⁹ A més, també va afirmar que havia rebutjat directament els cossos de "*Die Männer des 20 Juli*". (Els homes del 20 de juliol), que havien estat executats després del seu complot per matar Hitler el 1944.⁵⁰ Finalment, tant la

mateixa universitat com l'administració soviètica van descartar totes les sospites de conducta poc ètica.⁵¹

El treball de Hermann Stieve va ser revisat per William Seidelman, que va publicar el 1999 "The Holocaust Medicine and Murder in the Third Reich" a *Dimensions: A Journal of Holocaust Studies*. Seidelman hi revela alguns detalls sobre com el professor Stieve va treballar estretament amb la presó de Berlín on es van dur a terme les execucions: "*Quan una dona en edat reproductiva havia de ser executada, Stieve n'era informat, es decidia una data i s'informava al reu quan havia de morir (...). Stieve estava particularment interessat en els efectes de l'estrès i el trauma psicològic en els cicles menstruals de les dones condemnades*".⁵²

El gran nombre d'execucions dutes a terme a Berlín durant els anys de guerra, que en aquest moment incloïa un nombre sense precedents de dones, va permetre Stieve intensificar la seva recerca sobre els òrgans femenins humans. Abans de cada execució, un conductor era enviat des de l'Institut Anatòmic de Berlín per recollir els cossos immediatament després de la mort i, posteriorment, en arribar a l'institut, els teixits i òrgans eren extrets i preparats per a l'examen histològic.⁵³

Una carta que es conserva a l'arxiu federal alemany indica que Stieve va visitar la presó de Plötzensee el 1942 per negociar l'hora i el dia de les execucions; va advocar per un termini per a les execucions que encara permetés processar mostres de teixit el mateix dia. Va poder publicar imatges histològiques de l'ovari humà d'una qualitat excepcional i també va investigar la correlació entre els resultats morfològics i les tensions de l'empresonament i el corredor de la mort en revistes d'anatomia, ginecologia i medicina general, tant durant la guerra com després.

Medicina psicossomàtica

Diverses fonts suggereixen que l'Institut d'Anatomia va obtenir de la presó tots els cossos de les víctimes executades, encara que no fossin necessaris per a la investigació o la docència. Molts d'aquests cossos van ser portats directament al crematori per un tècnic d'anatomia, ja que l'Institut d'Anatomia simplement no era capaç de preservar i emmagatzemar els cossos de totes les execucions.⁵⁴

Hermann Stieve, mitjançant cossos de la presó de Plötzensee va poder demostrar que l'estrès crònic d'una amenaça de mort o una execució imminent conduïa a marcades alteracions morfològiques i canvis degeneratius en els ovaris en la majoria de les dones posteriorment executades. També es va trobar amb el que va anomenar "*Schreckblutungen*" (literalment, sagnat de xoc), és a dir, sagnat uterí anormal causat per un desencadenant purament mental, en aquest cas generalment l'anunci de l'execució. Aquestes troballes van portar Stieve a proposar el que avui s'anomenaria un efecte psicosomàtic i a plantejar hipòtesis sobre una influència directa dels nervis autònoms en els ovaris (Figura 9).

Figura 9. Herman Stieve. (Font: https://en.wikipedia.org/wiki/Hermann_Stieve).

La investigació de Stieve va ser molt respectada per la comunitat científica alemanya del seu temps, incloent-hi destacats ginecòlegs com Hugo Sellheim (1871-1936) i Walter Stoeckel (1871-1961). De fet, els resultats de Stieve encara són citats, sense crítica, a la literatura actual sobre efectes psicosomàtics en la reproducció. Hermann Stieve no va mai ser condemnat pels tribunals ni processat, i va continuar la seva carrera, com molts altres científics que van treballar amb els nazis i per als nazis. De fet, continua sent un

“membre honorari pòstum” de la Societat Alemanya de Ginecologia i Obstetrícia. Avui dia molts dels seus estudis encara es consideren valuosos. Per exemple, va demostrar amb evidència científica que el mètode del ritme no era eficaç per prevenir l'embaràs. No obstant això, la seva obra, tot i haver estat absoluta per auditories universitàries i tribunals soviètics,⁵⁵ es considera contaminada per haver fruit de la col·laboració amb la repressió política del règim nazi, particularment en relació amb els seus genocidis posteriors.

Els nazis van empresonar i executar molts dels seus oponents polítics, i els seus cadàvers es van convertir en material per a investigacions. Però Stieve no va ser l'únic científic sospitós, ja que, com és ben sabut, molts anatomistes alemanys i austríacs es van beneficiar voluntàriament de l'augment de l'oferta de cadàvers durant el Tercer Reich. Dels 31 departaments anatòmics de les universitats d'Alemanya i els seus territoris ocupats entre 1933 i 1945, tots ells, sense excepció, van rebre òrgans dels presos executats.⁵⁶ Els únics rebutjos registrats es produïen quan la capacitat d'emmagatzematge de cadàvers s'havia exhaurit.⁵⁷

LES CATALANES ALS CAMPS D'EXTERMINI

A la fi de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), una part dels republicans en retirada van anar a l'exili, a França. El país veí en va confinar molts als camps de concentració de la Catalunya Nord (Argelers, Cotlliure, el Barcarès, Sant Cebrià, el Voló, els Banyes d'Arles...), separats els homes de les dones i infants. Amb l'inici de la Segona Guerra Mundial, mesos després, Alemanya envaeix França i aquests camps. Una part dels interns són assassinats, d'altres fugen i passen a la Resistència i la resta van com a presoners als camps de concentració nazis, entre els quals, els més tràgicament famosos, els de l'Holocaust.

Als camps d'extermini nazis eren tancats jueus, gitanos, malalts mentals i tota persona considerada marginal des d'aquella bogeria racial i eugenèsica. Com s'ha dit, els homes per una banda i les dones i nens per l'altra. Als camps de l'Holocaust, entre els internats procedents de l'estat espanyol hi havia dones catalanes (Taula 1). Els seus censos han estat estudiats pels historiadors, per les institucions i les associacions de memòria democràtica.⁵⁸

Entre les catalanes podem destacar, per ser infermera, Neus Català i Pallejà, nada als Guiamets el 1915. Residí a Barcelona el 1936 i fou infermera el 1937;

ideològicament era comunista. El 1939 se n'anà a l'exili amb 182 infants, els anomenats "nens de Negrín". A França col·laborà amb la Resistència fins que els nazis la detingueren el 1943. El 1944 la conduïren al camp de Ravensbrück, on hi havia altres catalanes, i després al de Holleischen.⁵⁹ Sanitària però sense mitjans, ajudà les companyes dels camps. Sobrevisqué l'horror i, una vegada alliberada, residí a França i lluità contra la dictadura espanyola. Mort Franco, tornà a Catalunya. Milità en partits d'esquerres, fou feminista i reivindicà la memòria històrica de les dones fins al seu traspàs, als Guaiquets, el 2019, als cent tres anys d'edat.⁶⁰ Acumulà honors i distincions, entre els quals la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (2015). Li han dedicat places i carrers a París i a pobles i ciutats catalans. El seu fons personal es conserva i es pot consultar al CRAI de la UB.

TAULA 1. DEPORTADES CATALANES ALS CAMPS D'EXTERMINI

NOM I COGNOMS	DATA NAIXEMENT	LLOC NAIXEMENT	SITUACIÓ	CAMP DE CONCENTRACIÓ
Dolors Casadellà Puig	27/06/1918	Alcoletge (Segrià)	Alliberada	Holleischen
Mercedes Núñez Targa	16/01/1911	Barcelona (Barcelonès)	Alliberada	Schönefeld-Leipzig
Laura Gallart Marquès	02/12/1896	Palafugell (Baix Empordà)	Alliberada	Ravensbrück
Maria Molla Vela	31/07/1920	Barcelona (Barcelonès)	Alliberada	
Coloma Seró Costa	12/06/1912	L'Albagés (Garrigues)	Alliberada	Bergen-Belsen
M. del Carme Gardell García	06/05/1891	Setcases (Ripollès)	Morta	Ravensbrück
Neus Català Pallejà	06/10/1915	Els Guaiquets (Priorat)	Alliberada	Holleischen
Lidia Revire	12/05/1906	St Salvador de Guardiola	Alliberada	
Josefa Maranges Bobé	18/02/1915	Alp (Cerdanya)	Alliberada	Bergen-Belsen
Felicitat Gasa Nadal	25/12/1905	Pont de Suert (Ribagorça)	Alliberada	Bergen-Belsen
Carme Boatell Teixidó	28/07/1911	Barcelona (Barcelonès)	Alliberada	
Conxita Grangé Beleta	06/08/1925	Espiu, La Torre de Cabdella	Alliberada	
Generosa Cortina Roig	19/04/1910	Son, Alt Àneu (Pallars Sob.)	Alliberada	Crivitz
Sabina Bartolí Gardell	15/04/1918	Setcases (Ripollès)	Alliberada	Holleischen
Maria Maranges Bobé	04/08/1920	Prats i Sansor (Cerdanya)	Alliberada	Bergen-Belsen
Dolores Vila	23/07/1889	Albanyà (Alt Empordà)	Alliberada	Ravensbrück
Maria Cinta Rodríguez Tomàs	05/03/1895	La Galera (Montsià)	Alliberada	Hamburg
Miriam Betty Gerzon	09/10/1923	Barcelona (Barcelonès)	Alliberada	Fallersleben
Antonia Frexedes Culla	13/09/1913	Tiana (Maresme)	Evadida	
Roser Fàbregas Vila	08/10/1945	Prats de Lluçanès (Lluçanès)	Alliberada	Ravensbrück
Sabatia Morand	25/12/1920	Barcelona (Barcelonès)		
Eugènia Àngel Grumbert	12/12/1920	Barcelona (Barcelonès)		

Font: Banc de la Memòria Democràtica. Memorial Democràtic.
Consultable a: <<https://banc.memoria.gencat.cat/results/deportats>>.

COMENTARI FINAL

Per a la majoria dels proveïdors de salut (metges, ginecòlegs, infermers, llevadores...) implicats en l'Holocaust, tant perpetradors com víctimes, la iniquitat no es va presentar com una sola peça. La majoria de les accions i eleccions van ser fetes per gent corrent, per professionals de la salut comuns en un període terrible de la història humana. Cal tenir en compte que és de summa importància afrontar l'Holocaust i sopesar el progrés mèdic i els estàndards científics, com també les implicacions per a les polítiques públiques que se'n deriven. Finalment, convé tenir present que en aquella època convulsa ningú no estava lliure de risc de participar en aquest horror i que també hi va haver dones catalanes de l'exili republicà, entre les quals la infermera Neus Català, que van patir internament i tortures.

NOTES

1. ELKES, J. *Dr. Elkhanan of the Kovno Ghetto: A Son's Holocaust Memoir*. Massachusetts: Ed. Paraclete Press, 1999. 119 p.
2. BOCK, G. "Nazi sterilization and reproductive policies". A: *Deadly Medicine: Creating the Master Race*. Washington DC: United States Holocaust Memorial Museum, 2004, p. 61-62.
3. SEIDELMAN, W. E. "'Medspeak' for murder: the Nazi experience and the culture of medicine". A: CAPLAN, A. L. (ed). *When Medicine Went Mad: Bioethics and the Holocaust*. Totowa, NJ: Humana Press, 1992, p. 271-272.
4. PROCTOR, R. *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*. Cambridge: Harvard University Press, 2002. 414 p.
5. UGARTE PÉREZ, J. "El 'olvido' de los estudios históricos". A: *Orientaciones. Revista de homosexualidad*, 2003; 5: 7-28.
6. ÁLVAREZ, M. *Noche y Niebla en los campos nazis: Historias heroicas de españolas que sobrevivieron al horror*. Barcelona, Ed. Espasa Calpe, 2021. 512 p.
7. BOCK, G. "Racism and sexism in Nazi Germany: motherhood, compulsory sterilization and the state". A: RITTNER, C.; ROTH, J. K. (eds). *Different Voices: Women and the Holocaust*. Nova York: Paragon House, 1993, p. 161-86.
8. POLIAKOV, L. *Harvest of Hate*. New York: Syracuse, 1954, p.272-4.
9. RUIZ ESCRIBANO, A. *Prácticas eutanásicas en el Nazismo*. [Trabajo fin de grado]. Universidad Pública de Navarra. Facultad de Ciencias de la Salud. Pamplona 2014; p. 18-21.

10. Irmfried Eberl (nat el 1910) va ser el primer comandant de Treblinka i un dels primers metges a promoure l'eutanàsia. Després de la guerra, va exercir sense molèsties com a metge a la ciutat austríaca de Blaubeuren. Va ser arrestat el 8 de gener de 1948 per les forces d'ocupació nord-americanes. Presumptament es va suïcidar penjant-se a la seva cel·la el 16 de febrer de 1948.
11. CHELOUCHE, T. "Doctors, Childbirth and Abortion during the Third Reich". A: *Israel Medical Association Journal*, 2007; 9: 204.
12. BLADY SZWAJGEN, A. *I Remember Nothing More: The Warsaw Children's Hospital and the Jewish Resistance*. New York: Ed. Pantheon, 1991. 184 p.
13. CATALÀ, N. *De la deportación y la resistencia. 50 testimonios de mujeres españolas*. Barcelona: Ed. ADGENA, S. L., 1984. 286 p. 432 p.
14. LANGUEL, O. *Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz*. London: Panther, 1972. 473 p.
15. PERL, G. *I Was a Doctor in Auschwitz*. LLOC EDICIÓ: Ed. Yale Garber, 1987. 178 p.
16. BRAXTON, Bernard. *Sexual, Racial and Political Faces of Corruption: A View on the High Cost of Institutional Evils*. Washington: Verta Press, 1977, p. 48-49.
17. WEISZ, G. M.; KWIET, K. "Managing Pregnancy in Nazi Concentration Camps: The Role of Two Jewish Doctors". A: *Ramban Maimonides Medical Journal*, 2018; 9(3): e0026.
18. MATTHEW, M. Anger. "Midwife at Auschwitz: The Story of Stanisława Leszczynska". A: *Catholic Insight* [En línia]. Consultable a: <http://www.seattlecatholic.com/article_20050104.html>. [Consulta: 3 octubre 2023].
19. *Estanislawa Leszczynska*. [En línia]. Consultable a: <https://en.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82awa_Leszczynska>. [Consulta: 3 octubre 2023].
20. KUZIEMSKA, J. *Stanisława Leszczynsk, la partera de Auschwitz*. Granada: Ed. Gomeres, 2016.
21. ELIAS, R. *Triumph of Hope: From Theresienstadt and Auschwitz to Israel*. Hoboken, New Jersey: Ed. Wiley, 1999. 228 p.
22. ADELSBERGER, L. *Auschwitz: A Doctor's Story*. Sun Lakes, AZ: Robson Books, LTD 1998. 176 p.
23. WEISZ, G. M.; KWIET, K. "Managing Pregnancy in Nazi Concentration Camps: The Role of Two Jewish Doctors"... *op. cit.*
24. CATALÀ, N. *De la deportación y la resistencia. 50 testimonios de mujeres españolas...* *op. cit.*
25. Neus Català (els Guiamets, 6 d'octubre de 1915-13 d'abril de 2019) és un dels exemples paradigmàtics de les presonereres republicanes, en aquest cas catalana. Reclosa a Ravensbrück, va ser una infermera i política espanyola membre de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (PSUC) durant la guerra civil. El 1939 va creuar la frontera francesa amb 180 nens orfes, els anomenats Nens de Negrín. Col·laborà amb

el seu marit, Albert Roger, en les activitats de la Resistència francesa. Foren detinguts el 1943. Tancada i maltractada a la comuna francesa de Llemotges, el 1944 va ser deportada a Ravensbrück, on va ser obligada a treballar a la indústria d'armament. Allí va formar part de l'anomenat *escamot de les gandules*, un grup de dones que boicotejaven l'elaboració de les armes que es fabricaven. Inutilitzaren uns deu milions de cartutxos i van fer malbé nombroses màquines de fabricació d'armament. Després de ser alliberada, va tornar a França, on va continuar amb la lluita contra la dictadura franquista. Entre els nombrosos homenatges rebuts es compten: la Creu de Sant Jordi el 2005 (Generalitat de Catalunya); Catalana de l'Any per la seva defensa de la memòria de les més de 92.000 dones que van morir al camp de concentració de Ravensbrück, Premi l'Alternativa 006, Medalla d'Or al Mèrit Cívic (Ajuntament de Barcelona 2014), Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (2015), per la seva lluita per la justícia i les llibertats democràtiques, la memòria dels deportats i deportades en els camps d'extermini nazis, i la defensa dels drets humans. Medalla de la Vila de París (2019) amb el grau de 'Grand Vermeil', la major distinció de la capital francesa. Vegeu: *Neus Català i Pallejà*. [En línia]. Consultable a: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Neus_Català_i_Pallejà>. [Consulta: 3 octubre 2023].

26. OWUSU, Jo-Ann. "Menstruation and the Holocaust". A: *History Today* [Londres], 2019; 69 (5).
27. LILLIAN KREMER, S. *Women's Holocaust Writing. Memory and Imagination*. Lincoln NE: Ed. University of Nebraska, 1999. 278 p.
28. RUBISTEIN, E. F. *The Survivors in Us All: Four Young Sisters in the Holocaust*. Nottingham: Ed. Shoe String Press, 1986. 185 p.
29. TRUDE, Levi. *A Cat Called Adolf*. Chicago: Ed. Vallentine Mitchell & Ltd, 1994. 168 p.
30. OWUSU, Jo-Ann. "Menstruation and the Holocaust"... *op. cit.*
31. WEISMAN KLEIN, G. *All But My Life: A Memoir*. New York: Ed. Hill and Wang, 1995. 300 p.
32. OWUSU, Jo-Ann. "Menstruation and the Holocaust"... *op. cit.*
33. EICHENGREEN, L. *From Ashes to Life: My Memories of the Holocaust*. San Francisco, California: Ed. Mercury House, 1994. 240 p.
34. PASTERNAK, A.; BROOKS, P. G. "The long-term effects of the Holocaust on the reproductive function of female survivors". A: *J Minim Invasive Gynecol.*, 2007, 14(2): 211-177. doi: 10.1016/j.jmig.2006.10.026. PMID: 17368259.
35. SWEET, F.; CSAPÓ-SWEET, R. "Clauberg's Eponym and Crimes against Humanity". A: *IMAJ*, 2012; 14: 719-723.
36. BENEDICT, S.; GEORGES, J. M. "Nurses and the sterilization experiments of Auschwitz: A postmodernist perspective". A: *Nursing Inquiry*, 2006; 13(4): 277-288.
37. LIFTON, Robert, J. *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basicbooks, 1986. 561 p.

38. HALIOUA, B. "The participation of Hans Hinselmann in medical experiments at Auschwitz". A: *J Low Genit Tract Dis*, 2010; 14(1): 1-4.
39. HINSELMANN (1925). *For the early history, see O'Dowd and Philipp* (1994): 30–1; 550–1; 531–4; 543–70; 640–1; HINSELMANN, H. "Verbesserung der Inspektionsmöglichkeiten von Vulva, Vagina und Portio". A: *Mmw*, 1925; 72: 1733.
40. HALIOUA, B. "The participation of Hans Hinselmann in medical experiments at Auschwitz"... *op. cit*
41. WEINBERGER, R. J. *Fertility experiments in Auschwitz-Birkenau—the perpetrators and their victims*. [Tesi doctoral]. Viena: University of Viena-Sudwestdeutscher Verlag fur Hochschulschriften, 2009. 560 p.
42. HAUTVAL, A. "Médecine et crimes contre l'humanité: témoignage manuscrit 'Déportation' écrit en 1946, revu par l'auteur en 1987". Arlés: Actes Sud, 1991. 108 p.
43. HALIOUA, B.; HAUPTMANN, G. "Adélaïde Hautval (1906–1988) : une personnalité médicale exemplaire". A: *Presse Med.*, 2015; 44: 1290-1296.
44. HAUTVAL, A. *Médecine et crimes contre l'humanité... op. cit*
45. BEA, E. "Medicina y Crimen contra la Humanidad. El legado de la Doctora Adélaïde Hautval". A: *Cuadernos de Bioética*, 2016; XXVII/2a.
46. WINKELMANN, A.; SCHAGEN, U. "Hermann Stieve's clinical-anatomical research on executed women during the 'Third Reich'". A: *Clin. Anat.*, 2009; 22: 163-171. <https://doi.org/10.1002/ca.20760>.
47. HILDEBRANDT, S. The Women on Stieve's List. A: *Victims of National Socialism Whose Bodies Were Used for anatomical Research*, 2013; 26: 3-21.
48. STIEVE, H. Die "'Versagerfrage' in der Lehre Knaus—Eine Richtigstellung zum Aufsatz von H.J. Gerster (1946)". A: *Schweiz Med Wschr*, 1947; 77: 782-783; STIEVE, H. *Der Einfluß des Nervensystems auf Bau und Tätigkeit der Geschlechtsorgane des Menschen*. Stuttgart: Thieme, 1952.
49. STIEVE, H. *Der Einfluß des Nervensystems auf Bau und Tätigkeit der Geschlechtsorgane des Menschen*. Stuttgart: Thieme. 1952.
50. STIEVE, H. *Letter of 16 August 1948 to the vice-president of the German administration for education in the soviet zone*. Berlin: Archive of Humboldt University, 1948. Document number: PA St. 116, p 46–54.
51. OLESCHINSKI, B. Der "Anatom der Gynäkologen"—Hermann Stieve und seine Erkenntnisse über Todesangst und weiblichen Zyklus". A: KAHRS, H.; MEYER, A.; ESCH, M.G., editors. *Modelle für ein deutsches Europa—Ökonomie und Herrschaft im Großwirtschaftsraum*. Berlin: Rotbuch, 1992, p. 211-218.
52. SEIDELMANN, W. E. "The Holocaust Medicine and Murder in the Third Reich". A: *Dimensions: A Journal of Holocaust Studies*, 1999; 13 (1).

53. BAZELON, E. "The Nazi Anatomists. How the corpses of Hitler's victims are still haunting medicine science- and American abortion politics". [En línia]. Consultable a: <https://www.slate.com/articles/life/history/2013/11/nazi_anatomy_history_the_origins_of_conservatives_anti_abortion_claims_that.html>. [Consulta: 3 octubre 2023].
54. *Ibidem*.
55. SEIDELMAN, W. E. "Nuremberg lamentation: for the forgotten victims of medical science". A: *BMJ*, 1996; 313 (7070): 1463-7. doi: 10.1136/bmj.313.7070.1463. PMID: 8973236; PMCID: PMC2352986.
56. HILDEBRANDT, S. "The women on Stieve's list: Victims of national socialism whose bodies were used for anatomical research". A: *Clinical Anatomy*, 2013; 26 (1): 3-21.
57. EICHENGREEN, L. *From Ashes to Life: My Memories of the Holocaust*. San Francisco, California: Ed. Mercury House, 1994. 240 p.
58. Vegeu, entre d'altres: SERRANO BLANQUER, David. *Les dones als camps nazis*. Barcelona: Pòrtic, 2003. 185 p.; ESCOLÀ, ALONSO, Laura. *Les dones als camps de concentració nazis: treball de recerca*. [En línia]. Consultable a: <<https://www.memoria.cat/edu/les-dones-als-camps-de-concentracio-nazis-trebal-de-recerca/>>. [Consulta: 3 octubre 2023]; *Deportats catalans i espanyols als camps nazis* [En línia]. Consultable a: <<https://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/banc-memoria-democratica/fons/deportats-catalans-i-espanyols-als-camps-nazis/>>. [Consulta: 3 octubre 2023]; *Les dones als camps nazis. Una altra història silenciada*. [En línia]. Consultable a: <<https://laccent.cat/les-dones-als-camps-nazis-una-altra-historia-silenciada/>>. [Consulta: 3 octubre 2023].
59. *Neus Català i Pallejà*. [En línia]. Consultable a: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Neus_Català_i_Pallejà>. [Consulta: 3 octubre 2023].
60. *Memorial Democràtic. Banc de la Memòria Democràtica*. [En línia]. Consultable a: <<https://banc.memoria.gencat.cat/results/deportats>>. [Consulta: 3 octubre 2023].